

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих
дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА

магістра

з теми: «АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО СКЛИКАННЯ»

Виконала: студентка
групи Ist1-M20z
спеціальності
014 Середня освіта (Історія)
Мудрик Катерина Іванівна

Керівник:
Баженов О.Л.
кандидат історичних наук,
доцент

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	7
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ АГРАРНОГО ПИТАННЯ У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	20
2.1. Аграрні програми партій соціалістичного спрямування	20
2.2. Аграрна доктрина ліберальних політичних партій	31
2.3. Консервативно-монархічні партії і аграрне питання	39
2.4. Аграрні погляди представників українських політичних партій	42
РОЗДІЛ 3. АГРАРНЕ ПИТАННЯ У ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПЕРШОГО І ДРУГОГО СКЛИКАННЯ.....	55
3.1. Аграрне питання в I Державні Думі.	55
3.2. Дискусії навколо аграрного питання у II Державні Думі	74
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94
ДОДАТКИ	105

ВСТУП

Загострення соціально-економічних та суспільно-політичних протиріч усередині державної моделі Російської імперії на початку ХХ ст., невдала для країни російсько-японська війна, політизація та радикалізація свідомості широких верств населення тощо зумовили широкомасштабні потрясіння 1905-1907 рр. Характерною рисою революції була масова участь у ній селян. Причиною селянського невдоволення були традиційні проблеми сільського господарства: селянське малоземелля, низька урожайність, недоїдання селян. Суспільно-політичний фактор зумовлювався суспільно-політичною, революційною активністю селянства. Збройна боротьба селян на початку ХХ ст. безапеляційно засвідчила не лише гостроту аграрної проблеми у країні, а, що найголовніше – потребу нагального її вирішення. Розвиток країни безпосередньо залежав від кардинальних зрушень в аграрному секторі, саме тому на початку ХХ ст. в Російській імперії аграрне питання перебувало у фокусі постійної уваги царської влади, політичних партій різного спрямування та новоствореного законодавчого органу імперії – Державної Думи.

Сьогодні перед органами влади Української держави стоїть нагальна проблема реформування різних галузей суспільного життя: політичного системи, економіки, соціальних відносин. Дане наукове дослідження не може бути настановою для політиків, але вивчення історичного досвіду шляхів вирішення гострого земельного питання в Російській імперії, безумовно, сприятиме розв'язанню назрілих політичних, соціально-економічних проблем сучасності.

Аграрна політика держави є важливим чинником її стабільності і незалежності. Тому дослідження аграрної історії, програм соціально-економічних перетворень на селі, які відбувалися в попередні періоди нашої історії є важливими для нас, адже вони можуть допомогти обрати правильний шлях соціально-економічних перетворень у аграрній сфері, покращити

матеріальне становище жителів українського села, а відтак перетворити дотаційне сільське господарство на передовий сектор економіки.

Об'єктом дослідження є аграрне питання у суспільно-політичному житті Російської імперії під час революції 1905-1907 рр.

Предметом дослідження виступають напрямки, шляхи та способи вирішення аграрного питання у програмах провідних політичних партій Російської імперії, законопроекти фракцій Державної Думи першого і другого скликання та думські дебати депутатів щодо реформування земельних відносин.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі джерел та спеціальних досліджень істориків проаналізувати аграрні програми політичних партій, висвітлити бачення різними думськими фракціями законодавчих шляхів вирішення земельного питання та охарактеризувати аграрні законопроекти подані в I та II Державну Думу.

Завдання підпорядковані поставленні меті. Передбачено:

- проаналізувати історіографію та джерела досліджуваної проблеми;
- з'ясувати шляхи вирішення аграрного питання у програмних документах політичних партій;
- окреслити аграрну програму партій соціалістичного спрямування;
- висвітлити шляхи вирішення селянського питання представниками ліберальних партій;
- дослідити аграрні програми консервативно-монархічних партій;
- простежити діяльність українських політичних партій, щодо вирішення аграрного питання;
- вивчити законодавчі ініціативи депутатів, щодо аграрної проблеми в I Державній Думі;
- охарактеризувати дискусії з селянського питання у Державній Думі другого скликання.

Хронологічні межі роботи охоплюють період із січня 1905 р. до червня 1907 р. Нижня межа визначена початком першої російської революції, а верхня – розпуском Державної Думи другого скликання, що ознаменував закінчення революції. Однак, у разі необхідності розглядаються події, які відбулися дещо раніше.

Географічними межами роботи є територія Російської імперії у кордонах 1905-1907 рр.

Методи дослідження. Робота спирається на методологічні засади, пов'язані з загально визнаними принципами об'єктивності й історизму, логічності, всебічності й підходами багатовимірності, діалектики, системності, регіональності.

Принцип історизму, який передбачає висвітлення минулого в його історичному контексті, з урахуванням тих змін, які відбувалися не лише з об'єктом дослідження, а й з усіма пов'язаними з ним процесами та явищами. Історичний підхід у вивченні аграрного питання передбачає розгляд останнього не як самодостатнього явища чи такого, що розвивалося у відриві від інших подій, а як частини загальноісторичного процесу. У своєму дослідженні ми керувалися принципами об'єктивності, всебічності та багатовимірності, зорієнтованими на виявлення всіх існуючих зв'язків.

Вагому роль у дослідженні відіграв діалектичний принцип, який обумовлює розгляд явищ у саморозвитку та взаємозумовленості. Завдяки йому ми змогли виявити всю сукупність умов становлення й розвитку аграрних програм політичних партій початку ХХ ст., що діяли в Російській імперії, спільне та відмінне у їхніх аграрних проектах і пропозиціях.

Окрім загальнонаукових, застосовувалися також спеціально-історичні методи: історико-порівняльний, синхронний, проблемно-хронологічний, періодизації, історико-генетичний і систематизації та узагальнення.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в роботі уперше робиться спроба комплексного аналізу аграрних програм загальноросійських та українських політичних партій, земельних законопроектів парламентських

фракцій Державної Думи першого і другого скликання та поглядів окремих депутатів на шляхи розв'язання аграрно-селянського питання у Російській імперії. Проаналізовано позицію політичних партій різного ідеологічного спрямування відносно сутності аграрного питання, шляхів і механізмів його вирішення, їхню практичну діяльність в означеному напрямку та її наслідки.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали можна використати в подальших наукових дослідженнях, для написання статей, під час читання вузівських курсів з історії, для підготовки навчальних посібників та підручників.

Структура роботи визначається змістом проблеми, поставленою метою і завданнями дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків.

ВИСНОВКИ

Гострота аграрного питання в Російській імперії привернула увагу всіх громадсько-політичних сил країни. Кожна політична організація, яка працювала серед селянства і хотіла отримати його багатомільйонну підтримку, мусила виробити аграрну програму. Зміст кожної програми визначався багатьма чинниками: суспільно-політичними орієнтаціями, які обиралися; складом членів партії, рівнем їх інтелектуального і культурного розвитку.

На вирішення аграрного питання в Російській імперії були спрямовані зусилля різних суспільно-політичних сил: селянства, політичних партій і спілок, уряду. Певні сподівання покладалися і на представницький орган Державну Думу, яку пообіцяв утворити уряд.

Програми радикальних аграрних перетворень були розроблені партіями соціалістичного спрямування: РСДРП, ПСР, РУП, УСДРП, а також УНП. Вони вимагали рішучої ліквідації поміщицької земельної власності та побудови соціалізму. Погляди на земельну програму двох фракцій РСДРП відрізнялися, більшовики і меншовики виступали за докорінну зміну аграрних відносин. При цьому більшовики вимагали націоналізації всіх земель, а меншовики були прихильниками муніципалізації.

Українська соціал-демократична спілка вступила до РСДРП і на автономних засадах здійснювала самостійну теоретичну аграрну програму.

Аграрна програма ПСР була орієнтована на революційне вирішення аграрного питання і примусове відчуження землі від поміщиків до селян.

У програмі Конституційно-демократичної партії пропонувалося компромісне вирішення аграрного питання шляхом примусового викупу частини поміщицьких земель. Це була економічно виважена програма аграрної реформи. Однак слабкою стороною кадетської програми була недооцінка гостроти суспільно-політичної ситуації в імперії, зокрема у сфері земельних відносин. Селянство орієнтувалося, головним чином, на програми революційних партій. Поміщики були переважно консервативними.

Кадетська програма не знаходила підтримки в правлячих колах Російської імперії.

Праві партії займали вкрай консервативні позиції, їх програми відображали інтереси найбільш реакційної частини суспільства. Програма СРН вимагала збереження в недоторканості поміщицького землеволодіння і нещадної боротьби з селянським рухом. Незначні косметичні заходи, що пропонувалися чорносотенцями, не могли вирішити аграрного питання.

Напередодні і в період революції 1905-1907 рр. українські політичні партії розробили самобутні програми для вирішення аграрного питання. Проте їх програми були тісно пов'язані з вирішенням національного питання. Важливе місце в аграрних програмах відводилося питанню організації селянства.

I Державна Дума розпочала роботу 27 квітня 1906 р. На виборах до I Думи партія кадетів здобула переконливу перемогу, одержавши більше третини всіх місць. Основним питанням навколо якого розгорнулася політична боротьба в Думі було аграрне питання. Найбільші суперечки в I Думі відносно проблеми земельної власності почалися після подачі фракцією кадетів свого проекту вирішення аграрного питання. Кадетський аграрний законопроект «42-х» проголошував передачу землі в руки селян, проте для відстоювання інтересів поміщиків за ними зберігалися великі землеволодіння. Фракція трудовиків проект «104-х», вимагали знищення поміщицького землеволодіння, націоналізації земель і передачі землі селянам. Аграрні дебати створили непримиренні розходження в думках між кадетами і трудовиками. Представники уряду заявили, що в Російській імперії приватна власність священна і недоторкана, тому вимога відчуження землі недопустима. I Дума рішуче боролася за землю: міністри ж не менш категорично заявили, що ані удільні, ані поміщицькі землі не перейдуть до рук народу. Це протистояння стало однією з основних причин розпуску I Думи царем. Однак повністю ліквідувати інститут парламентаризму він не наважився.

20 лютого 1907 р. була скликана II Державна Дума. Цього ж року у виборах взяли участь усі політичні партії країни. Основним питанням II Думи, як і I Думи було аграрне питання, в ході обговорення якого чітко визначилися позиції основних думських фракцій. Кадети відмовилися від плану створення «державного земельного запасу» і запропонували проект передачі частини землі селянам у власність за викуп по «справедливій оцінці». Таким чином, кадетська платформа зблизилася з урядовою, вираженою в столипінському указі про вихід із общини і закріпачення селянських наділів у приватну власність. Трудовики вимагали взяти у поміщиків усю землю, але за викуп. У обговоренні аграрного питання взяла участь і соціал-демократична фракція. Меншовики, які виступили від її імені захищали програму муніципалізації землі. У дебатах із аграрного питання брали активну участь селянські депутати, які висловили заповітні мрії мільйонів селян, що полягали у прагненні землі. Однак і II Державна Дума не змогла запропонувати радикальних шляхів вирішення аграрного питання. Пропрацювавши всього 102 дні Державна Дума була розпущена 3 червня 1907 р.

Отже, протистояння між фракціями і урядом в I та II Державних Думах завадило вирішити аграрно-селянське питання. Селяни так і не отримали довгоочікуваних наділів землі, проблема малоземелля в Російській імперії залишалася гострою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Стенографічні звіти, збірники документів та матеріалів, законодавчі акти, довідники

1. Аграрна програма УНП. Самостійна Україна: збірник програм українських політичних партій поч. ХХ ст. / Упорядник О. Федьков. Тернопіль, 1991. С. 27-29.
2. Аграрний рух в Подільській губернії. Революція 1905-1907 рр. на Україні. Збірник документів і матеріалів / за ред. Ф. Лося. Київ: Українське видавництво політичної літератури, 1949. С. 60-63.
3. Государственная Дума. Стенографический отчет. Сесия I. СПб.: Государственная типография, 1906. Т.I. 866 с.
4. Государственная Дума. Стенографический отчет. Сесия I. СПб.: Государственная типография, 1906. Т.II. 2013 с.
5. Государственная Дума. Стенографический отчет. Сесия II. СПб.: Государственная типография, 1907. Т.I. 603 с.
6. Государственная Дума. Стенографический отчет. Сесия II. СПб.: Государственная типография, 1907. Т.II. 2342 с.
7. Думский сборник I Государственной Думы первого созыва (27 апреля 2 июля 1906 г.) бесплатное приложение к газете «Товарищ». СПб.: Типография товарищества «Общественная Польза», 1906. 400 с.
8. Ленін В.І. Аграрна програма російської соціал-демократії. Повне зібрання творів. Т.6. Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1970. 315 с.
9. Ленін В.І. Пролетаріат і селянство. Повне зібрання творів. Т.12. Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1970. 225 с.
10. Ленін В.І. Резолюція прийнята на народному мітингу в домі гр. Паніної 9(22) травня 1906 р. Повне зібрання творів. Т.13. Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1970. 315 с.

11. Ленін В.І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?. Повне зібрання творів. Т.1. Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1970. 325 с.
12. Ленін В.І. Яких поліпшень добиваються соціал-демократи для всіх селян / В.І. Ленін. Повне зібрання творів. Т.7. Київ: Державне видавництво політичної літератури, 1970. 411 с.
13. Нападки на партію Народной Свободы. Возражения на них / под ред. А.А. Кизиветера. М.: Типография Г. Лиснера и Д. Собко, 1906. 138 с.
14. Об изменении учреждения Государственного совета и о пересмотре учреждения Государственной думы. Государственная Дума в России. Сборник документов и материалов / сост. Ф.И. Калинин. Москва: Издательство юридической литературы, 1957. С. 106-114.
15. Партия «Союз 17 октября». Протоколы съездов и заседаний ЦК 1905-1907 гг. Т.1. Москва: РОССПЭН, 1996. 390 с.
16. Предложения кадетов по аграрному вопросу. Государственная Дума в России. Сборник документов и материалов / сост. Ф.И. Калинин. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1957. С. 68-172.
17. Програма української трудової громади в II Державній Думі. Хрестоматія з історії України для студентів вузів / Укладачі Б.І. Білик, Л.В. Дячук, Л.С. Калакура. Київ: ІСДО, 1993. С. 169-171.
18. Собрание речей депутатов Государственной Думы I и II созыва. Санкт-Петербург: Разумь, 1908. 576 с.
19. Справочная книга. Спутник избирателя на 1906 г. Санкт-Петербург: Издание И.И. Ефронова, 1906. 304 с.
20. Требования крестьян села Субботина Городищенского уезда Пензенской губернии к Государственной думе. Государственная Дума в России. Сборник документов и материалов / сост. Ф.И. Калинин. Москва: Издательство юридической литературы, 1957. С. 168.

21. Учреждения Государственной Думы. Государственная Дума в России. Сборник документов и материалов / сост. Ф.И. Калинин. Москва: Издательство юридической литературы, 1957. С. 115-116.

22. Циркулярний лист №7 Української соціал-демократичної «Спілки» «До всіх організацій» щодо проведення передвиборної кампанії до II Державної Думи. Історія українських політичних партій: Хрестоматія посібник кінець XIX-1917 р. Ч.1. / Упорядник Б.І. Корольов, І.С. Михайльський. Київ: Видавництво Європейського університету, 2003. С. 278-284.

Періодичні видання

23. Депутатський Великдень. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №5. 6 травня. С. 8-9.

24. Земля панська і мужицька. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №5. 6 травня. С. 2-3.

25. Листи до депутатів. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №3. 29 квітня. С. 3-4.

26. Нема спокою. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №11. 31 травня. С. 1-2.

27. Промова посла Семенова. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №2. 15 квітня. С. 2-3.

28. Чи варто переселятися. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №10. 25 травня. С. 1-2.

29. Що діється на Україні. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №8. 18 травня. С. 4.

30. Як найкраще порішити земельну справу Листи до депутатів. Рідна справа. Вісті з Думи. 1907. №9. 20 травня. С. 1-2.

Мемуари

31. Маклаков В.А. Первая Государственная Дума. Воспоминания современника. Париж, 1928. 237 с.

32. Маклаков В.А. Вторая Государственная Дума. Воспоминания современника. Париж, 1928. 249 с.

33. Милюков П.Н. Воспоминания. Москва: Политиздат, 1991. 528 с.

Наукові видання, монографії, статті, дисертації

34. Алексеев С.В., Лещенко С.П. Політичні партії в Україні (1900-1917). Краматорськ: ДДМА, 2003. 76 с.

35. Берлінський Д.М. Революція 1905-1907 рр. в Росії. Київ: Політвидав УРСР, 1955. 154 с.

36. Бовикин В.И. Революция 1905-1907 гг. Москва: Московский университет, 1965. 316 с.

37. Большевики во главе первой русской революции 1905-1907 г. / под ред. Ф.Д. Кретьова. Москва: Академия общественных наук при ЦК КПСС, 1956. 546 с.

38. Васильева И.И. Первая русская революция и самодержавие (государственно-правовые проблемы). Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1957. 129 с.

39. Вержбицкий В.Г. Революция в 1905-1907 гг. в России. Москва: Знание, 1974. 47 с.

40. Веселовский Б. Аграрное движение в 1907 г.. Образование. 1907. № 8. С. 1-10.

41. Веселовский Б. Итоги и перспективы крестьянского движения. Образование. 1906. № 7. С. 3-15.

42. Веселовский Б. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902-1906 гг.). Санкт-Петербург: Электротпечатня товарищества «Дело», 1907. 173 с.

43. Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії в перші чверті ХХ ст. (1906-1925 рр.). Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2001. 245 с.

44. Галай С.М. Еврейские погромы и роспуск I Государственной Думы в 1906 г. Вопросы истории. 2004. №9. С. 23-42.

45. Глушковецький А.Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А, 2010. 400 с.
46. Глушковецький А.Л. Політичні партії в Подільській губернії під час виборів до II Державної Думи. Наукові праці КПДУ. Історичні науки. Т.17. Кам'янець-Подільський, 2007. С. 247-254.
47. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
48. Гусев К.В. Партия есеров: от мелкобуржуазного революционализма к контрреволюции. Москва: Мысль, 1975. 336 с.
49. Демин В.А. Государственная Дума России: механизм функционирования. Москва: РОССПЭН, 1996. 216 с.
50. Демочкин Н.Н. Революционное творчество крестьянских масс в революции 1905-1907 гг. История СССР. 1980. №1. С. 47-48.
51. Дмитриенко А.А. Крестьяне Вятской губернии и I Государственная Дума. Отечественная история. 2006 №5. С. 86-91.
52. Доморослий В. Українська громада в II Державній Думі. Віче. 1998. №4. С. 130-135.
53. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. 380 с.
54. Дубінський В.А., Федьков О.М. Аграрне питання в політичних концепціях українських партій і громадських організацій Наддніпрянщини наприкінці ХІХ на початку ХХ ст.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори -2006», 2012. 256 с.
55. Дубінський В.А. Аграрне питання в програмних документах наддніпрянських радикалів на поч. ХХ ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. Кам'янець-Подільський, 2004. Т.12. С. 24-26.

56. Дубінський В.А. Аграрне питання Наддніпрянської України в українській громадсько-політичній думці у 1890-ті 1917 роки: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2009. 194 с.
57. Дубінський В.А., Глушковецький А.Л. Депутати-подоляни про аграрне питання в Україні на початку ХХ ст. Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред кол. О.М. Завальнюк, Л.В. Баженов, І.С. Винокур. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. С. 247-253.
58. Думбровский С.М. Крестьянское движения в революции 1905-1907 гг. Москва: Изд. АН СССР, 1956. 167 с.
59. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. Москва: Наука, 1983. 328 с.
60. Історія Української РСР. У 8 т. 10 книга / відп. ред. Ф.Є. Лось. Київ: Наукова думка, 1978. Т.4.: Україна в період імперіалізму (1900-1917). 531 с.
61. Камінка А.І. Набоков В.Д. Вторая Государственная Дума. СПб: Общественная польза, 1907. 308 с.
62. Козбаненко В.А. Партийные фракции в I и II Государственных Думах России. 1906-1917. Москва: РОССПЭН, 1996. 240 с.
63. Козицький М. Революція 1905-1907 рр. і формування багатопартійності в Росії. Історичний журнал. 2005. №1. С. 8-18.
64. Козлов А.П. Аграрно-крестьянский вопрос в переломные периоды русской истории. Современные исследования социальных проблем. 2012. №7. С. 21-38.
65. Колисниченко Д.А. Трудовики в период первой русской революции. Москва: Наука, 1985. 320 с.
66. Коник А.А. Украинские крестьяне на выборах в I Государственную Думу. Отечественная история. 2006. №3. С.103-114.
67. Коник О.О. Селянські депутати з України в I і II Державних Думах Російської імперії. Український історичний журнал. 1995. №1. С. 58-67.

68. Коновалова О.В. В.М. Чернов и аграрная программа партии социалистов-революционеров URL:
http://russiabgu.narod.ru/pages/themes/txt/konovalova_chernov.pdf
69. Кузовков Г.В. Перша російська революція та її всесвітньо-історичне значення. Київ: Наука, 1955. 51 с.
70. Лещенко М.Н. Піднесення селянського руху на Україні навесні-влітку 1905 р. Український історичний журнал. 1974. №12. С. 60-69.
71. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. Київ: Наукова думка, 1977. 360 с.
72. Малютина О.К. Аграрный вопрос в харьковских периодических изданиях периода первой Государственной Думы. Науковий вісник інформаційних технологій: зб. наук. пр. Кіровоград, 2015. №2 (10). С. 68-70.
73. Маслов П. Аграрный вопрос в России. Санкт-Петербург: Общественное движение, 1908. Т. 2. 135 с.
74. Михайлов Ю. Опыт и уроки I русской революции. Москва: Знание, 1975. 62 с.
75. Непролетарские партии России: Урок истории / ред кол.: К.В. Гусев и др.; под. общей ред. И.И. Минца. Москва: Мысль, 1984. 566 с.
76. Нильве А.И. Критика В.И. Лениным аграрных программ мелкобуржуазных партий в период первой русской революции 1905-1907 годов. (На материалах II Государственной думы). История СССР. 1981. №4. С. 135-137.
77. Нильве А.И. Приговоры и наказания крестьян во II Государственную Думу. История СССР. 1975. №5. С. 99-110.
78. Оленин И.Т. Борьба большевиков за аграрную программу в годы первой русской революции. Москва: Московский у-т, 1963. 86 с.
79. Олійник Л., Гора О. Селянський рух на Чернігівщині в 1905-1907 рр. Київ: Радянська школа, 1959. 134 с.
80. Омелянчук И.В. Черносотенное движение в Российской империи (1901-1914): Монография. Київ: МАУП, 2007. 737 с.

81. Омелянчук И.В. Крестьянский вопрос в программах консервативно-монархических партий России (1905-1914). Вопросы истории. 2006. №7. С. 83-98.
82. Осипова Г.В. От «Великой реформы» к «Великой революции». Преподавание истории в школе. 2006. №8. С. 6-7.
83. Островитянов К.В. Думы о прошлом. Из истории первой русской революции. Москва: Наука, 1967. 313 с.
84. Очерки истории СССР. Первая буржуазно-демократическая революция 1905-1907 гг. / под. ред. А.М. Панкратовой. Москва: Учпедгиз, 1955. 34 с.
85. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці ХІХ початок ХХІ ст. Київ: Іван Федоров, 1999. 248 с.
86. Панкратова А.М. Первая русская революция 1905-1907 гг. Москва: Политиздат, 1951. 235 с.
87. Первый штурм царизма. 1905-1907 / В.И. Бовыкин, П.Н. Зырянов, Ю.И. Кириянов. Москва: Мысль, 1986. 251 с.
88. Пясковский А.В. Революция 1905-1907 гг. в России. Москва: Наука, 1966. 298 с.
89. Рева І.М. Селянський рух на Лівобережні України 1905-1907 рр. Київ: Радянська школа, 1964. 190 с.
90. Рева І.М. Страйки селян і сільськогосподарських робітників Правобережжя України (1905-1907). Український історичний журнал. 1975. №8. С. 37-44.
91. Сарлацький О. Жандармський нагляд за українськими політичними партіями в Росії (1900-1907). Український історичний журнал. 2006. №1. С. 37-46.
92. Священко З.В. Аграрні ініціативи російських громадських діячів фахівців з аграрної проблематики в роки революції 1905-1907 рр. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/939/1/Agrarni_iniciatyvy_gromadskyyh_diyachiv.pdf

93. Сенчакова Л.Т. Революционные крестьянские комитеты 1905-1907 гг.. Вопросы истории. 1987. №5. С. 91-100.
94. Сидельников С.М. Аграрная политика самодержавия в период империализма. Москва: Изд-во Московского университета, 1980. 289 с.
95. Сидельников С.М. Образование и деятельность I Государственной Думы. Москва: Издательство Московского университета, 1962. 382 с.
96. Симонова М.С. Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции. Москва: Наука, 1987. 254 с.
97. Скворцов А.И. Аграрный вопрос. II Государственная Дума. Санкт-Петербург.: Типография И.Н. Скороходова, 1906. 143 с.
98. Старинець О.Г. Виникнення організації конституційно-демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905 лютий 1906 рр.). Український історичний журнал. 1995. №6. С. 37-46.
99. Старцев В.И. Русская буржуазия и самодержавие в 1905-1907 гг.. Москва: Наука, 1977. 271 с.
100. Степанов С.А. Черная сотня в России 1905-1914 гг. Москва: Изд. ВЗПИ, 1992. 322 с.
101. Топка Р.В. Походження та соціальні функції селянських наказів до I-ої Державної Думи. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2000. С. 187-196.
102. Федьков О.М. «Знищити в селянському русі риси пугачовщини ...» (Політичні партії і Всеросійський Селянський союз в Правобережні України у 1905 р.).. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2002. Т.8(10). С. 279-281.
103. Федьков О.М., Демидас Ю.І. «Селянству потрібні «Земля і Воля»...». Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного

університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. Т. 2(4). С. 70-83.

104. Федьков О.М. Аграрні програми українських національних партій Наддніпрянщини напередодні і в період 1905-1907 рр. Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Кам'янець-Подільський, 1996. Т.2. С. 80-89.

105. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних і непартійних організацій в селах в Правобережній Україні): Монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2007. 247 с.

106. Федьков О.М. Чорносотенці і чутки на Поділлі (з історії суспільно-політичного життя та ментальності початку ХХ ст.). Альманах «Молода нація». Київ: «Смолоскип», 2004. С. 5-22.

107. Федьков О.М. Українська соціал-демократична Спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2017. 599 с.

108. Черменский Е.Д. Буржуазия в первой русской революции. Москва: Мысль, 1970. 446 с.

109. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905-1907 гг. 1917-1922 гг.: пер. с англ. Москва: Весь Мир, 1997. 560 с.

110. Швечкова О.А. Учреждения Государственной Думы Российской империи. История государства и права. 2006. №11. С. 33-34.

111. Шевелєв А.Г. Лось Ф.Є. Перша російська революція та її історичне значення. Український історичний журнал. 1975. №3. С. 8-18.

112. Шелохаев В.В. Аграрная программа кадетов в первой русской революции. Исторические записки. Т.86. Москва: Наука, 1970. С. 192-228.

113. Шелохаев В.В. Партия октябристов в период I русской революции. Москва: Наука, 1987. 158 с.

114. Шелохаев В.В. Провал деятельности кадетов в массах (1906-1907 гг.). Исторические записки . Т.95. К 70 летию первой русской революции. Москва: Наука, 1975. С. 152-203.

115. Шелохаев В.В. Кадеты главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. Москва: Наука, 1983. 326 с.
116. Ярославський Є.М. Про революцію 1905 р. Київ: Партвидав, 1936. 101 с.